

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Greetje Witte-Rang
Geen recht de moed te verliezen
Leven en werken van dr. H.M. de Lange (1919-2001)

Boekencentrum | 2008 | 659 pp. | € 29,50 | ISBN 9789023922421

Lijvige biografie van bevlogen econoom mist kritische analyse

door *Gerrit de Jong*

De auteur is lid van de Algemene Rekenkamer en lid van de redactie van *cdv*.

Afgelopen maart promoveerde de gereformeerde theologe mevrouw Witte-Rang aan de Universiteit van Utrecht op een biografie van Harry de Lange.

Harry de Lange studeerde in en vlak na de oorlog economie in Rotterdam, waar hij Tinbergen als zijn leermeester beschouwde. Aan het eind van zijn middelbare schooltijd maakte hij kennis met de Remonstrantse broederschap en werd daarvan actief lid. Al voor het eind van zijn studie trad hij in dienst van het Centraal Planbureau, waar Tinbergen de eerste directeur was. In 1964 trad hij in dienst bij het Universitair Instituut voor Vormingswerk in het Bedrijfsleven, waarvan hij later directeur werd. Hij promoveerde in 1966 op *De gestalte van een verantwoordelijke maatschappij* en was ten slotte van 1981 tot 1984 hoogleraar Toegepaste sociale ethiek in Utrecht.

Wie in die tijd als econoom of theoloog belangstelling had voor de vormgeving van de economische orde of voor ontwikkelingsamenwerking, heeft ongetwijfeld De Lange meermalen ontmoet. Ik maakte De Lange voor het eerst mee in 1967, aan het eind van mijn studietijd in Amsterdam, toen hij in een collegecyclus over ontwikkelingsamenwerking, op zaterdagmorgen in het Tropenmuseum, optrad. Van alle docenten was hij degene die de meeste indruk maakte. Niet alleen door deskundigheid, maar vooral door bevlogenheid; hij was meeslepend.

* * *

De Verantwoordelijke Maatschappij was het onderwerp waarmee de Wereldraad van Kerken in 1948 in Amsterdam van start ging. De Lange is degene die dit begrip heeft geijkt en hij heeft het in een eindeloze reeks artikelen, vergaderingen in het kader van de Wereldraad van Kerken, van de Raad van Kerken en vele andere gremia, in voordrachten en colleges het idee van de verantwoordelijke maatschappij uitgevent. Pas op bladzijde 383 is Witte-Rang klaar met de opsomming van zijn werkzaamheden. In het tweede deel van de dissertatie schetst zij De Lange als

B
O
E
K
E
N

econoom, zijn mensbeeld en zijn strijd om het begrip verantwoordelijke maatschappij van vreemde smetten vrij te houden.

Hoewel het boek ongetwijfeld aan scherp- te en leesbaarheid zou hebben gewonnen als het minder zwaarlijvig was geweest (zelfs uittreksels van boeken en artikelen worden

Wat ik mis in het boek is enige kritische analyse van het werk van De Lange

opgenomen), geeft het een gave indruk van de *Werdegang* van een progressieve christen annex econoom in de periode 1950-1990, een periode waarin het progressief-christelijke geluid vaak veel weerklank vond in de media en de discussies soms hoog opliepen.

Wat ik mis in het boek, het is tenslotte een wetenschappelijk werk, is enige kritische analyse van het werk van De Lange: wat heeft het nu allemaal opgeleverd, hoe effectief was het, waar zaten de zwakke plekken. Deze distantie heeft Witte-Rang onvoldoende kunnen opbrengen. De Lange was lid van de PvdA en Witte-Rang van de PSP. Toch hoeft dat geen beletsel te zijn in wetenschappelijke zin zo'n kritische beoordeling te maken. Ik noem drie onderwerpen die op die manier te weinig uit de verf komen.

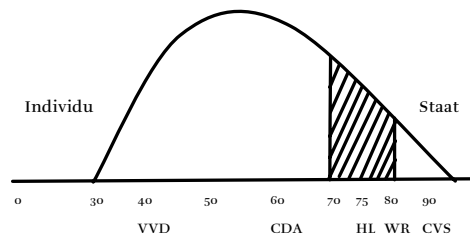
* * *

Het werk van De Lange kent een zekere tragiek. Hij heeft het begrip 'verantwoordelijke maatschappij' geijkt, maar wel in socialistische zin. Daar is niets mis mee, maar vervolgens besteedt hij veel tijd om medechristenen die nog niet op zijn lijn zitten of wellicht een andere invulling geven aan de verantwoordelijke maatschappij, van de deur te houden. Volgens De Lange zit de christenheid met een oud, onopgelost vraagstuk. Zij heeft te weinig gezien dat 'de

maatschappelijke structuren een te knelende band vormden voor de opbloei van *ieders* persoonlijke verantwoordelijkheid. Te weinig heeft men oog gehad voor de noodzaak om de economische structuur zodanig te hervormen dat zij dienstbaar kan worden aan de bestemming van de mens zelf'.¹ Grote groepen mensen, met name zij die aan de onderkant van de maatschappij vertoeven, kunnen hun verantwoordelijkheid niet waarmaken, omdat zij slachtoffer zijn van een fout maatschappelijk systeem. Dus moet de staat eerst deze foute systemen opruimen voordat ieders verantwoordelijkheid kan opbloeien.

Over de verhouding waarin mensen die in de knel zitten ook persoonlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen, dan wel de mate waarin zij slachtoffer zijn van het boze systeem, wordt onder christenen verschillend gedacht. De Lange en zijn socialistische medestanders laten de weegschaal ver richting de staat doorslaan, die immers verantwoordelijk is voor de ethische kwaliteit van de systemen, terwijl christendemocraten en liberalen minder ellende schuiven op het conto van de structuren en systemen. Mensen moeten niet te snel worden afgeschreven als willoze slachtoffers van een systeem.

De onderstaande grafiek maakt duidelijk waar De Lange ongeveer bezig was, maar ook waar hij geen weerklank vond.

De figuur is gestileerd, maar geeft wel een aanduiding van zijn isolement. Op de hori-

B
O
E
K
E
N

zontale as staat de maatschappijopvatting die iemand huldigt. Dit kan gaan van de opvatting dat het individu volledig vrij moet zijn, tot aan de staat als vormgever van het al (communisme). Onder de parabool bevindt zich de voorraad christenen. De Lange bevindt zich aan de kant waar de staat moet ingrijpen, Witte-Rang nog ietsje verder richting staat, maar wel in het gearceerde gebied, het gebied waar De Lange werd geëerd. Christenen voor het Socialisme (cvs) valt aan de linkerkant en CDA en VVD aan de rechterzijde buiten het terrein waarop De Lange opereerde. De grenzen van dat gebied bewaakte De Lange zorgvuldig. Met christenen in de VVD had hij helemaal niets², met het CDA weinig. In zijn proefschrift³ had hij de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie al afgeserveerd en ook het subsidiariteitsprincipe en de soevereiniteit in eigen kring wees hij vierkant af. Als de toenmalige directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Oostlander, opmerkt dat de verantwoordelijke maatschappij een CDA-woord is, dat veel van het kerkvolk tot het CDA behoort en het slechts een kerkelijke elite is die zich tegen het CDA keert, ontploft De Lange zowat.⁴ Toch heeft Oostlander een punt. Het is verbazingwekkend dat in de hele huishouding van de Raad van Kerken zich geen of nauwelijks CDA'ers bewegen. Als uit de stukken blijkt dat vanuit het buitenland de toenmalige president van Shell, Wagner, tevens lid van het CDA, wordt aangedragen als lid van een werkgroep van de Raad van Kerken belt Witte-Rang met Van den Heuvel, de toenmalige secretaris-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk om te vragen hoe dat is afgelopen. Dat is natuurlijk niets geworden, zegt Van den Heuvel, vanwege Zuid-Afrika, waaruit Shell zich in die tijd van Apartheid niet wilde terugtrekken. Politieke overtuiging en niet je geloof bepaalde of je mee mocht doen in de kring. De Lange

isoleert zich steeds verder. De Remonstrantse Broederschap zegt hij de facto vaarwel, want ze lezen er *NRC Handelsblad* in plaats van *Trouw* of *de Volkskrant*. Hij belandt ten slotte in de Haagse Kloosterkerk, waar inderdaad de Haagse protestantse elite vergadert. Op de linkerflank voert hij verwoed strijd met Christenen voor het Socialisme, dat het communisme aanhangt en desnoods via de weg van gewelddadige revolutie haar ideaal verwezenlijkt zou willen zien. Van geweld en revolutie moet De Lange niets hebben.

Witte-Rang registreert dit allemaal wel, maar maakt er verder geen punt van. Zelfs doet ze er nog een schepje bovenop. Bij de bespreking van een artikel van de redacteurs Van den Heuvel en Prij in het herfstnummer 2005 van dit blad, waarin de auteurs pleiten voor 'het scheppen van ruimte voor de verantwoordelijkheid van mensen', concludeert ze vrij plompverloren dat hier 'sprake is van een vorm van menselijke autonomie die weinig relatie heeft met medemens, wereld, geschiedenis en toekomst.'⁵ Dit lijkt mij gereformeerde theologie die weerzin wekt. Ook de manier waarop zij 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' zonder nadere toelichting wegzet als een 'soms wat naïef aandoend pragmatisme',⁶ is beneden de wetenschappelijke maat.

* * *

In de tweede plaats constateert Witte-Rang dat De Lange als econoom 'niet zozeer geïnteresseerd was in de economische theorievorming',⁷ maar zich veeleer bezighield met de gewenste economische politiek en de gewenste economische orde. Wat dat betreft week De Lange af van zijn leermeester Tinbergen, die zich ook ophield op het terrein van de economische politiek en de economische orde, maar daarbij nooit de theoretische onderbouwing verwaarloosde. Ondertussen deed De Lange vergaande voorstellen op het terrein van de loonpoli-

B
O
E
K
E
N

onbegrijpelijke correctie

तिक en van de economische groei. Zo pleitte hij voor een maximuminkomen⁸ en een maximum aan de consumptie⁹, maar ook voor het verder afzien van algemene loonrondes; de vrijgevallen loonruimte zou dan worden doorgesluisd naar een groot aantal fondsen waaruit alle maatschappelijke noden konden worden gerepareerd.¹⁰ Een rol van de economische theorie is nu juist dat zij een bijdrage kan leveren aan de onderbouwing van aanbevelingen voor economische politiek. De Lange laat dat in toenemende mate na en stelt zich daardoor bloot aan terechte verwijten van vakgenoten. Zo schrijft Wolfson over de oplossingen die De Lange aandraagt: 'De oplossingen zijn niet geloofwaardig en de economische theorie is onderbelicht waardoor niet-ingewijden de indruk krijgen dat de hele professie gek is'.¹¹ Dat dit verwijt terecht is, laat bijvoorbeeld de econoom annex theoloog Graafland zien, die aantoonde dat economische theorie en toegepaste christelijk-sociale ethiek wel degelijk wederzijds bevruchtend op elkaar kunnen inwerken.¹²

* * *

In de derde plaats valt het op dat De Lange en de gehele kring rondom hem, de politiek mijden. Al heel vroeg drukt Banning hem op het hart 'geen politieke verantwoordelijkheid te aanvaarden, maar vanuit de kerken voor de politiek beschikbaar te zijn'.¹³ Ook dit is een punt dat Witte-Rang niet verder problematiseert, terwijl dat wel verrijkend zou zijn geweest. Alle mensen in de kring waarin De Lange optreedt, zijn nieuwe vrijgestelden, die vanaf de zijlijn de politieke ambachtslieden met hun wijze raadgevingen terzijde staan. Hoe vaak heb ik niet *puzzled* de terugreis aanvaard na weer een bijeenkomst in het kader van het MCKS (Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving) of de WET (Werkge-meenschap van Economen en Theologen)

in Driebergen. Zou ik dan echt indertijd als secretaris van de SER in een conceptadvies moeten opschrijven dat we voortaan afzien van loonsverhogingen en het vrijkomende geld in fondsen steken; zou ik dan echt in de Tweede Kamer een initiatiefwetsvoorstel moeten indienen om de inkomens aan een maximum te binden? Het doordenken van de praktische en theoretische bezwaren leidde er al gauw toe dat ik deze voorstellen als wereldvreemd terzijde moet schuiven.

*Tragisch is dat met het van
het toneel verdwijnen van
De Lange ook de discussie
over de ethische kant van
het sociaaleconomisch leven
nagenoeg lijkt te verstommen*

Hoe goed zou het niet zijn geweest als vanuit de entourage van de Raad van Kerken eens iemand zich had gekandideerd voor de Tweede Kamer om daar handen en voeten te geven aan de voorstellen die bij de achterban in de studeerkamer werden uitbroed. Nu kwam het alleen maar tot harde confrontaties, zoals toen De Lange minister Van der Stoel op zijn vestje spuwde naar aanleiding van de voorgenomen levering van reactorvaten aan Zuid-Afrika. Van der Stoel legt uit dat de analyse van De Lange niet deugt en karakteriseert het optreden van De Lange als 'bijkans hovaardig'.¹⁴

* * *

Tragisch is dat met het verdwijnen van het toneel van De Lange ook de discussie over de ethische kant van het sociaaleconomisch leven nagenoeg lijkt te verstommen. De Wereldraad van Kerken heeft zich verslikt in de bevrijdingstheologie en het zwijgen over de Goelag-archipel, de Raad van Kerken kreeg

steeds minder vat op de politiek en werd bovendien te duur voor een wegwijnende achterban. En zo gaat de financiële wereldmarkt te gronde aan het kwaad waarvoor De Lange altijd en met verve heeft gewaarschuwd en

wordt de stem van de kerk niet meer gehoord. De synode komt in bijzondere zitting bijeen, niet vanwege de nood in de wereld, maar omdat de ledentelling in de war is. Je krijgt heimwee naar De Lange.

Noten

- 1 De Lange, H.M., 1966, *De gestalte van een verantwoordelijke maatschappij*, Amsterdam p. 241.
- 2 Witte-Rang, 2008, p.271, p.333.
- 3 De Lange, 1966, hoofdstuk VIII.
- 4 Witte-Rang, p.339.
- 5 Ibid. p.539
- 6 Ibid. p.534

- 7 Ibid. p.556
- 8 Ibid. p.289
- 9 Goudzwaard en De Lange, 1986, *Genoeg van te veel — genoeg van te weinig*, Baarn, p.102.
- 10 Ibid, p. 94.
- 11 Witte-Rang, p.437.
- 12 Graafland, Johan, 2007, *Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit*, Kampen.
- 13 Witte-Rang, p.38.
- 14 Witte-Rang, p.238